Bryan Rennie incheie cu precizarea referitoare la intelegerea paradigmatica a studiilor religioase, nu foarte bine articulata, insa stabilita, si, cu siguranta, foarte influentata de lucrarile lui Mircea Eliade; iar, dezbaterea din jurul gindirii lui arata ca domeniul este surprinzator de sanatos si coerent.

Lectura acestui volum ne introduce in sfera interpretarilor operei eliadiene, si dupa cum reiese din fiecare articol in dezbatere, domeniul studiilor religioase se muleaza pe cercetarea savanta efectuata de Eliade de-a lungul carierei sale. Iar, daca se poate cere atât de categoric aruncarea ei in trecut, ca fiind depasita, aceasta opera, singura, ramâne vie si fecunda.

Luiza Palanciuc

Jean-Claude MILNER, *Les penchants criminels de l'Europe démocratique*

Paris, Éditions Verdier, Collection « Le séminaire de Jérusalem », 2003, 157 p.

Cartea lui Jean-Claude Milner, *Inclinatiile criminale ale Europei democratice* [*Les penchants criminels de l'Europe démocratique*], aparuta in 2003 la Editura Verdier si primita cu mare rezerva, este centrata pe problema evreiasca; „la question juive" – expresie celebra, *axa a lumii*, lasa de inteles Milner, a carei realitate ori metafora a persistat de-a lungul secolelor, este aici si cea in jurul careia se invirte in continuare Europa democratica, Europa recenta, unificata (sau, in orice caz, aflata pe drumul unificarii), cea care ar vrea sa faca abstractie de insusi substantivul „evreu", caci acesta o incomodeaza, o arunca intr-o multitudine de stupefactii ontologice sau o pune in situatia (dezagreabila) de a valida formele cele mai perverse ale unei ideologii invizibile. Eseul lui Milner este de o mare gravitate si profunzime, nu numai

din motivele tematice amintite, cit datorita nivelului la care autorul intelege sa plaseze intreaga problematica: cel al inconstientului colectiv. „Antecedentele" psihanalitice (lacaniene, mai precis) ale lui Milner sint bine cunoscute. Nu insistam. Ceea ce trebuie subliniat aici este modul in care un autor cu autoritatea (in spatiul francez, cel putin) lui Milner, cu parcursul lui universitar (de normalian, lingvist, psihanalist, excelent cunoscator al lui Proust sau Mallarmé, director de programe la Colegiul International de Filosofie etc.), intelege sa raspunda, in chip erudit si autoritar, pe un ton adesea sententios, la intrebarea simpla privind cauzele violentelor antisemite recente, in cartiere linistite pina nu demult, unde vecinatatea mai multor comunitati era senina si pacifica.

Ceea ce surprinde, dintru inceput, este titlul cartii: in mod ciudat, el apare, pe masura lecturii, extrem de prudent fata de teza sustinuta, caci, foarte rapid, intelegem ca nu este vorba doar de simple „inclinatii" criminale pe care Europa democratica le-ar avea fata de chestiunea evreiasca, ci de un fenomen structural, care, dupa Milner, a dominat gindirea nascuta in secolul Luminilor pina in 1945. Ceea ce se intimpla dupa aceasta data este o schimbare de nuanta: sensul acestui fenomen devine **ineluctabil**.

Ce inseamna enuntarea unui astfel de argument in discursul milnerian? Inseamna, intii de toate, ca Europa raspunde violentei instinctive si distrugatoare printr-o violenta referentiala si structurala; ca furoarea fuzionala de care da dovada in chestiunea evreiasca, de la Revolutia Franceza incoace, si care atinge apogeul in disolutia comunitatii evreiesti odata cu nazismul, este substantial conformista. Intocmai mecanismului lapidarii, bine descris de René Girard, ea trimite la realitati antropologice arhaice, ale caror sechele ori amintiri apar in traditiile tuturor culturilor, si permite fiecarui agresor individual, prin faptul insusi ca este un fenomen de masa, a se simti inocent. „Crima inocenta" (Pierre Legendre) este paradigma – de la agresiunea adevarata, la lenta infuzie de tacere in fata ei. La Milner, aceasta mai inseamna si ca nazismul nu ar fi decit continuitatea „naturala", daca se poate spune astfel, la cautarea unei „solutii", nicidecum o ruptura. Ruptura ar fi doar de tip formal, si ar consta in gasirea procedeului propriu-zis de exterminare fizica a corpurilor, pe care regimurile precedente nu indraznisera sau nu avusesera mijloacele materiale de a-l pune in practica: „Notiunea de solutie definitiva trebuie gindita in interiorul configuratiei *problema / solutie*. Mai ampla si mai precisa, in acelasi timp, decit cea de solutie finala, aceasta atinge un punct decisiv: din vremea Luminilor inca, Europa, ghidata de stiinta moderna si de politica rationala, cauta o solutie definitiva la problema evreiasca, dupa cum a cautat, sa spunem, o solutie definitiva la problema mareelor sau la problema lui Molyneux, ori la cea a pauperismului etc. Fiecare natiune mare a culturii europene a crezut ca va gasi una, a ei; Franta si Germania ocupa locul intii. Nazismul se inscrie in continuitatea acestei paradigme. El nu a inventat nici notiunea de problema evreiasca, nici pe cea de solutie definitiva, nici programul unei cautari perseverente a acestei solutii. A inventat doar mijloace noi." (p. 13)

Teza cea mai puternica a cartii este insa alta: anume ca Europa de azi s-ar fi construit tocmai pe ruinele fumeginde ale genocidului evreilor, care, „in sfirsit", printr-un determinism inconstient, nu o mai frineaza in continut sau in forma. Europa mediocratica poate sa-si vada linistita de treburile ei, sa se delecteze cu litote vertiginoase ori contorsiuni lingvistice cind este vorba de evocarea expresiilor antisemite, sa pregateasca, incepind cu insasi fatalitatea societala a banalei agresiuni in metrou, excluziuni mai radicale si definitive decit oricare altele. Iar aceasta **tocmai** pentru ca problema a fost definitiv rezolvata. Milner o spune limpede: „Nemaiavind, pentru intiia oara in istoria ei moderna, de rezolvat problema evreiasca, Europa putea, in sfirsit, sa-si puna, in termeni realisti, problema unitatii. Si nu in numele Romei sau al lui Carol cel Mare, ci in numele unei mize venind dinspre viitor: adecvarea, ca spatiu geopolitic, la societatea moderna nelimitata, al carei loc de nastere fusese. S-a inceput cuminte, cu peninsula (in dreapta si in stinga Rinului) si cu cizma italiana. Dar savantii stiau deja ca, in cele din urma, va trebui mers catre Est. Inaintea lui Hitler, s-ar fi temut de slabiciunea unor trupuri ori spirite frumoase. Dupa Hitler, nu mai aveau nimic de temut; hoarda urita si bolnavicioasa fusese gazata. Ca si cei care erau frumosi si sanatosi, de altfel." (p. 63)

Nu a mai ramas deci decit *sufletul* de anihilat, dupa exterminarea *corpului*. Ori, spune Milner, este tocmai lucrul spre care se afla aplecata azi Europa, cu harnicie. Parafraza unui citat bine cunoscut din Malraux, „Secolul XXI va fi rasist sau nu va fi", precum si o fraza din Lacan, „Antijudaismul va fi religia naturala a umanitatii ce va veni", deschid, spre final, perspectiva sumbra si devastatoare a lumii de miine. Indiscutabil, si cum a fost, de altminteri, deja remarcat (Michel Deguy, Jean Daniel), cartea lui Milner este inca o proba menita a arata ca adevarata fragilitate a societatilor noastre nu este de ordin tehnic, ci ontologic, prinse cum sint in cercul vicios al violentei mimetice. Desigur, in acest sens, ea raspunde unei nevoi de a verbaliza o disperare, este o forma de pesimism rational. De aici si indemnul adresat evreilor de a intoarce spatele Europei de azi, de a se vindeca de toate iluziile Iluminismului si ale democratiei, de a-si cauta salvarea intr-un spatiu exterior: „Cea dintii datorie a evreilor nu este, asa cum credea Herzl, sa elibereze Europa de evrei. Cea dintii datorie a evreilor este de a se elibera de Europa. Nu ignorind-o (numai Statele Unite pot sa--si permita asa ceva), ci cunoscind-o in intregime, asa cum a fost ea – criminala prin intermediar – si asa cum a devenit: criminala prin omisiunea fara limite." (p. 130)

Reactiile imediate, in presa si la radio, nu sint legate atit de unele verdicte taioase, precum procesul intentat Ilumnismului de a fi fost la originea (directa sau nu, lucrul nu are mare importanta) abstractiei universaliste si a totalitarismului, cit de filiatiile pe care le stabileste, fara sa clipeasca, am spune, Milner. Hitler ar fi legatarul testamentar al lui Maurras, iar de Gaulle, Adenauer si Churchill ar reprezenta, de fapt, cei care termina gestul operatoriu facut de Hitler. Intr-un anume sens, se poate spune ca cititorul este invitat (uneori somat) sa vada in spatele fiecarui act antisemit o tendinta naturala a

Europei de a duce la bun sfirsit procesul unificarii. Europa de astazi se infatiseaza lumii cu seninatatea, idealizata si nivelanta, a reconcilierii popoarelor ei drept program. Nu a putut, pina la ora actuala, decit sa-si fabrice un pseudo-ideal in care categoria referentiala (si logica, spune gramaticianul Milner) a „totalitatii", cea care, desigur, ii include pe toti (popoare, indivizi), este **excluziva**, atenta la evacuarea (sau negatia) a tot ceea ce ar dori sa ramina in afara ei – ca este vorba de o valoare, de un grup, de un semnificant etc.: „Gratie unui semnificant care il desemneaza disimulindu-l, ori il disimuleaza desemnindu-l, numele de evreu isi va fi jucat inca o data rolul istoric; prin proferarea lui, un ansamblu larg de fiinte vorbitoare a rezolvat problema care le impiedica sa se uneasca. In prezent, dupa ce unitatea a fost garantata de numele Unuia, in regimul uciderii Unuia, poate incepe solutionarea singurelor probleme cu adevarat demne de umanitatea unita: prelungirea duratei de viata, sanatatea, mediul inconjurator si co-prosperitatea. La ciocnirea intre nelimitatul umanitatii si limitatul resurselor." (pp. 100-101)

Discriminanta si criminala, prin supresiunea radicala a exceptiilor, categoria totalitatii este deci intim legata de idealul rationalist de absorbtie a oricarui particularism ori diferenta. Astfel incit, numele *evreu* nu poate fi inteles decit ca un contrapunct ireductibil si, in acest sens, cel care permite fabricarea mitului colectiv al unei Europe civilizate, largite, unificate si unitare prin uitare ori prin negarea, pur si simplu, a unui spectru care nu-si are locul in hora vesela a iluziei colective: „Bunul european condamna Israelul si crede ca aceasta inseamna a condamna politica unui statulet, recent si poate efemer; insa la Durban ori la Paris, semnificantii merg mai departe decit fonograful interior. «A condamna» trebuie inteles ca «a condamna la moarte», «Israel», ca «toti evreii, unul cite unul». Ca este constient sau nu, bunul european cere moartea tuturor si a fiecaruia in parte. Imaginarul limbii ii permite sa se exprime ca si cind n-ar sti si ca si cind ar cere altceva. Insa realul limbii elimina orice pertinenta a diferentei intre ceea ce stie si ceea ce nu stie; bunul europen spune ceea ce spune si cere ceea ce cere. Daca nu-i ajung propriile-i urechi pentru a se auzi vorbind, sa-si foloseasca ochii. Sa se uite in jur, sa desluseasca inscriptiile de pe zidurile orasului lui. Iar daca sloganele si svastica il lasa rece, sa inteleaga atunci ca, in strafundurile inimii lui, a devenit un criminal; daca ii fac oroare, sa-si aduca aminte ca le-a permis." (p. 100)

Descoperim, asadar, in fundal, Israelul si fantoma unei tragedii care inca mai urmareste lumea aceasta scaldata de conformismul lenes si de mediaticul corect, fantoma de care tine cu tot dinadinsul sa scape: „Intocmai precum problema evreiasca inainte, problema israeliana isi reclama solutia definitiva. Inteleptii vor striga sus si tare ca cele doua probleme n-au nici o legatura una cu alta, intrucit substantivul evreu si substantivul israelian nu sint acelasi lucru. Analiza la rece a modurilor de functionare discursiva arata exact contrariul. Aceeasi structura este convocata, iar structura este realul; singurul lucru care s-a schimbat este spatiul geopolitic in care aceasta ia nastere. Din identitatea de structura a numelor, trebuie dedusa

identitatea de structura a problemelor. Trebuie, oare, dedusa si identitatea solutiilor? Le acordam inteleptilor ca tehnicile, cel putin, se vor schimba; tine de natura insasi a tehnicii." (p. 98)

Israelul este, la Milner, noul spatiu in care numele *evreu* trebuie iarasi, cu forta, contestat ori ignorat, caci intolerabil. Ciocnirile intre lumea islamica si cea europeana, ambiguitatile bisericii catolice, opacizarea (ori stergerea) memoriei dupa cel de-al doilea razboi mondial, vin, toate, din incongruenta unui semn cu modalitatile unei socialitati a „utilitarului": „Singele care curge in Orient de aproape sase decenii este pretul care trebuie platit pentru ca Europa, prizoniera propriei imagini, sa reinceapa sau sa continue a se privi pe ea insasi cu dragoste, pe fundalul unui imemorial factice si al unei scinciri ludice. Badaranul american a deranjat-o de curind in fantezia ei, ajutat fiind de un britanic, suficient de realist pentru a trage concluzia ca vremea oglinzilor magice a luat sfirsit. Viitorul va spune daca badaranul va face si mai rau sau mai bine, ori mai putin rau decit ludicul." (p. 80)

La capatul unei astfel de argumentatii, a unei asemenea dramaturgii intr-atit de bine orchestrate prin trimiteri savante, de la Tucidide (capitolul II, *Europa, politica si democratia*), la Freud, Lacan Foucault (*passim* si capitolul VI, *Numele evreu*), construite, precum demonstratiile spinoziste, *more geometrico*, aflam, de fapt, deceptia lui Milner in fata Europei. Desigur, el este intr-atit de impregnat de cultura europeana, incit putem citi in deceptia aceasta si celebra „ura de sine". Ca si incapacitatea tragica, similara aceleia a lui Celan, de a intelege genocidul, convingerea ferma ca antisemitismul este o categorie a spiritului, ca ar exista o anumita incompatibilitate originara intre evrei si Europa, care Europa, universalista de la Lumini incoace, s-ar fi dat peste cap sa inventeze o masinarie distrugatoare a oricarui particularism, a oricarei diferente, si, mai ales, a miezului, a chintesentei spiritului evreiesc. Caci care este misiunea poporului evreu, daca nu cea de a raspunde cu masura tuturor deraierilor universalului? Milner invoca doua trasaturi care disting evreul de restul lumii: „studiul" si termenul (de sorginte heideggeriana) de „cuadriplicitate" (in franceza, „quadriplicité"). Cu alte cuvinte, perechile masculin / feminin si parinti / copil, pe care se bazeaza insasi esenta umana: „Toate grupurile de fiinte vorbitoare cunosc cuadriplicitatea, se va spune. Toate numele pe care si le dau sau pe care le refuza se sprijina pe ea. Da, desigur, insa voi formula aici drept teza urmatorul lucru: ca numele de evreu este singurul nume care a reusit a se sprijini *doar* pe cuadriplicitate. Iar pentru ca a reusit s-o faca un timp atit de indelungat, ar mai putea si in continuare, daca ar fi nevoie. Nu exista, in ultima instanta, o alta baza materiala a persistentei a ceea ce ingaduie persistenta. Studiul presupune, intr-adevar, aceasta baza; riturile o presupun; o presupune, in fine, simpla tresarire pe care o provoaca uneori numele de evreu la cei mai europeni dintre evrei. In schimb, cind toate etapele au fost parcurse in toate sensurile, persistenta nu spune nimic altceva decit cuadriplicitatea insasi. Nimic nu ar putea elimina-o, spune evreul, fie ca ar fi un lucru afirmativ, interogativ sau negativ. Iar daca nimic n-o poate elimina, atunci

nimic nu poate elimina numele de evreu, spune evreul, fie ca ar fi un lucru afirmativ, interogativ sau negativ.

Ori, pariul societatii moderne tine tocmai de aceasta: de faptul ca ceva poate si trebuie sa elimine cuadriplicitatea." (pp. 119-120)

Am putea raspunde argumentului lui Milner spunind ca notiunea de cuadriplicitate, matrice a transmisiei, nu este suficienta pentru a face din numele de evreu o exceptie, si ca s-ar putea cauta asa ceva mai curind in onto-teologia ori filosofia evreiasca, in functia Legii, articulata pe functia finitudinii, in etic (model Lévinas) etc. Este insa la fel de adevarat ca eseul atinge, in doar cele 157 de pagini, o densitate si inaltime care nu mai au nevoie de alte dezvoltari istorice, paranteze ori analize exhaustive. Dincolo de hermeneutica propriu-zisa, care poate fi respinsa, acceptata ori reduplicata, trebuie recunoscut cadrul continuitatii radicale a antisemitismului european, deci corectura adusa interpretarilor discontinuiste (de tip Finkielkraut sau Taguieff), care deslusesc in antisemitismul recent o forma radical noua, fara nimic comun cu precendentele. Teza lui Milner este totusi ceva mai mult decit continuista, caci Milner vede in exterminarea evreilor **conditia** insasi a unificarii europene, iar in gestul lui Hitler, un „cadou" facut Europei, cel mai frumos, anume – un continent lipsit de *Judenrein*. Hitler este, asadar, cel care, cu „solutia" lui, i-a permis Europei sa existe, cu tendintele ei catre „nelimitare" cu tot, fara ca numele de evreu sa-i mai puna probleme. Altfel spus, noua Europa este, de fapt, opera lui Hitler.

Nu vom insista aici asupra violentei provocate de concluzia aceasta in presa franceza. Vom spune doar ca, dincolo de a acorda continuismului o valoare teleologica, de fatalitate logica, de necesitate etc., o astfel de concluzie este, fara indoiala, o exagerare, insa de natura pur simbolica. Riscul acestei *reductio ad hitlerum* este, totusi, de a deforma definitiv si irevocabil perspectiva.